

Discursul manualului școlar

Elena-Iuliana DOMUNCO

Școala Gimnazială Nr. 1, Suceava

Abstract: The didactic discourse is the result of the coexistence of several didactic discourses (specialised, scientific, literary, and popularising) and expresses its didacticism through its pedagogical dimension. The textbook is another type of didactic discourse, a text - discourse where all the discursive-textual types are met: narration, description, dialogue, conversation, predictive, injunctive, argumentative, explicative. Considered as super-enounced text-discourse, the textbook is a hybrid discourse as it bases its functioning on all forms of discursive genres, reflected in: scientific discourse of a subject, specialised discourse of pedagogical sciences, literary discourse of artistic texts, non-literary discourse, journalistic discourse, daily discourse. Beyond its role of social instrument, the textbook is the support material for cognitive and axiological contents. As text-discourse, the textbook has a binary structure: from structural (textual) point of view the textbook consists of a macrostructure (general aspect, exterior of the textbook) that contains the sum of all microstructures (sequence within the macrostructure, learning unit or lesson). These textual units do not appear separate, but related by signifying ties which offer coherence and cohesion to the text.

Keywords: *didactic discourse, textbook, text-discourse, structure, signifying ties.*

Realizarea unei clasificări a discursurilor produse și interpretate de partenerii antrenați în actul comunicării reprezintă una dintre preocupările cercetătorilor din domeniul analizei discursului. Lingvistica textuală reține următoarea tipuri discursive structurale: narativul, descriptivul, expozitivul, instructivul, argumentativul.

Plecând de la tipologiile discursive concepute de E. Werlich [1975]¹ și J. M. Adam [1985]², Mariana Tușescu [2005: 327] realizează o tipologie discursivo-textuală complexă în care încadrează: *povestirea (tipul narativ* la Rovența-Frumușani, 2005), *descrierea (tipul descriptiv* la Rovența-Frumușani, 2005), *explicația (tipul expozitiv* la Rovența-Frumușani, 2005),

¹ E. Werlich, 1975, *Typologibne der Texte: Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik* (Uni-Taschenbuch; 450) (German Edition), apud. Mariana Tușescu, 2005: 328. E. Werlich stabilește trei tipuri textuale legate de procesele cognitive specifice: tipul descriptiv (prezintă așezarea în spațiu), tipul narativ (concentrat pe desfășurarea în timp), tipul expozitiv (analiza și sinteza reprezentărilor conceptuale), tipul argumentativ (centrat pe luarea de poziție), tipul instructiv (încită la acțiune).

² J.M. Adam, 1985, „Quels types de textes?”, în *Le français dans le monde*, no 192: 39-44, apud. Mariana Tușescu, 2005: 328. J.M. Adam dezvoltă clasificarea lui E. Werlich, adoptând ipoteza că, datorită competenței discursive, locutorii pot recunoaște intuitiv dacă un text este narativ, argumentativ sau descriptiv. Lingvistul propune o tipologie de tipuri textuale legată de teoria unor scheme textuale generale (narativ, descriptiv, argumentativ) care asigură coeziunea și coerența textului: narativ, descriptiv, argumentativ, explicativ și dialogal.

argumentarea (tipul argumentativ la Roventța-Frumușani, 2005), predictivul, dialogul și conversația, injonctivul (tipul instructiv la Roventța-Frumușani, 2005), figurativul.

În cadrul *povestirii* (narativului) se manifestă simultan două dimensiuni discursive: dimensiunea cronologică și cea configurațională. *Dimensiunea cronologică* se bazează pe înlănțuirea temporală și cauzală a faptelor și pe prezența permanentă a unui actor, iar *dimensiunea configurațională* organizează elementele povestirii într-un discurs coerent, generator de semnificații. În discursul didactic, narativul se manifestă prin ambele dimensiuni. Dimensiunea cronologică conferă discursului didactic o desfășurare temporală și secvențială, implicând prezența permanentă a unui participant. În forma scrisă a discursului didactic specific manualului școlar, narativul este unul dintre cele mai evidente tipuri de discurs, prezent atât în înlănțuirea secvențelor, la nivelul microstructurii (lecția), cât și la nivelul macrostructurii (manualul). Dimensiunea configurațională a narativului organizează secvențele discursului didactic care devine astfel coerent și semnificativ, atribute discursive importante pentru realizarea învățării.

Prin *descriere*, discursul conferă anumite atribute elementelor realității pe care participanții la discurs o împărtășesc. Enunțul descriptiv conține structuri semiotice de suprafață și structuri lexicale care transmit semnificația discursivă [M. Tușescu, 2005: 335]. Ca și narativul, argumentativul și dialogul, prezența descrierii în discursul didactic contribuie la procesul învățării. Secvențele descriptive însoțesc prezentarea noțiunilor supuse învățării, cu scopul de a le clarifica și de ușura înțelegerea, suprapunându-se în mare măsură explicației (mai ales în actul de *a explicita*).

Ca tip discursiv, *explicația* este folosită de locutor atunci când se urmărește clarificarea unui anumit aspect al realității, prin apelul la raționamente logice și exemple clare. În această situație, locutorul se detașează de valorile personale și se produce o obiectivare a comunicării. În procesul explicativ se produc două demersuri orientate către același scop comunicativ: *a explica (expliquer)*, prin care se realizează un act de justificare, ce urmărește înțelegerea unui fapt, a unui fenomen sau a unei stări de lucruri și a *explicita (explicita)*, prin care locutorul urmărește clarificarea, lămurirea unui aspect al realității, prin reformulări, sinonime, definiții sau exemple. Explicarea este un demers sintetic, care constă în operații logice de punere în relație, de subsumare, de deducere sau de inducere. Explicitarea este un demers analitic, prin care locutorul pătrunde în esența semnificației prin evidențierea elementelor componente, a principiilor de funcționare ale aspectului urmărit. Din această per perspectivă, discursul explicativ este bivalent.

Argumentarea este un tip discursiv argumentativ prin care se urmărește obținerea adeziunii destinatarului cu privire la o anumită teză prezentată și la formularea unei concluzii. Discursul didactic este caracterizat de o dimensiune argumentativă care se manifestă prin structuri discursive menite să conducă actul învățării. În manifestarea discursului didactic, argumentarea orientează învățarea către îndeplinirea scopului bivalent al acesteia, de informare și de formare, prin acțiunea conjugată a factorilor interiori și exteriori suportului lingvistic.

Injonctivul este centrat pe un act directiv de a ordona, de a provoca la acțiune. Într-un discurs injonctiv, locutorul propune și impune interlocutorului realizarea unei acțiuni, proces prin care dobândește un statut de putere. În discursul didactic, injonctivul este atribuit profesorului (în forma orală a discursului) și enunțiatorului text-discursului manualului (în forma scrisă a discursului), marcând *raportul de putere* [Roventța-Frumușani, 2005: 66] dintre participanții la situația de comunicare.

Predictivul actualizează prezicerea, fiind marcat prin prezența viitorului, însoțit uneori de verbe la prezent cu aceeași valoare predictivă. Acest tip de discurs este prezent

mai ales în forma orală a discursului didactic, în actele de motivare a elevilor și de stimulare a interesului pentru învățare („Ajungi om mare, dacă înveți!”).

Dialogul este forma sub care se concretizează diversele tipuri de interacțiune verbală, cu funcție comunicativă sau fatică, reale sau ficționale, orale sau consemnate în scris [DȘL, 2001: 172]. Spre deosebire de acesta, *conversația* reprezintă un tip familiar, curent, de comunicare orală, dialogică, în care doi sau mai mulți participanți își asumă, în mod liber, rolul de emițător [DȘL, 2001: 142]. Discursul didactic oral ia forma unei conversații dirijate, făcând obiectul unor studii de analiză conversațională. În forma sa scrisă, discursul didactic conține secvențe de text dialogal³. În text-discursul manualului școlar, atât în lecțiile de comunicare, cât și în cele de literatură, există secvențe de dialog, care fac obiectul unor analize specifice, supuse unor obiective educative: de formare a unor competențe de comunicare și de înțelegere a unui text literar.

Figurativul este strâns legat de funcția poetică a limbajului și se fundamentează pe un act retoric ce conferă textului valențe conotative. Semnificația acestor texte se bazează pe strategii discursive de analogie și metaforizare. Existența figurativului în discursul didactic se datorează unei intertextualități necesare pentru exemplificarea textelor literare și susținere argumentarea prin elemente discursive specifice.

Datorită instanțelor psiho-sociale pe care le implică, discursul didactic poate fi considerat un gen de discurs⁴ în care se manifestă, în proporții diferite, toate tipurile discursive: narativul, descriptivul, expozitivul, injonctivul, figurativul, predictivul, dar mai ales argumentativul, ca discurs prototipic. Regăsită în toate tipurile discursive care alcătuiesc discursul didactic, argumentarea îi conferă acestuia un caracter specific, în care didacticitatea întâlnește argumentativitatea.

Daniela Roventă-Frumușani [1995] realizează o scindare a discursului științific, care ar cuprinde: discursul specializat (adresat specialiștilor în domeniu), discursul didactic și discursul de vulgarizare. Această diferențiere este justificată de autoare prin faptul că reprezentarea cunoașterii depinde de performanța cognitivă a interlocutorului, de imaginea pe care și-o construiește locutorul despre cunoștințele, motivațiile, așteptările interlocutorului său. Din această perspectivă, discursul didactic se aseamănă cu discursul de vulgarizare, deoarece ambele forme discursive presupun un receptor din afară, exterior, “outsider”, căruia îi sunt transmise informații „străine”, în timp ce discursul specializat implică un partener “insider”, cunoscător, care urmărește să-și reexamineze și să-și dezvolte fondul de cunoștințe.

Mai mult decât oricare alt tip discursiv, discursul didactic cunoaște o pronunțată *dimensiune socială*. Discursul didactic se actualizează mai ales în cadrul clasei de elevi (văzută ca spațiu de desfășurare a activității de învățare, dar și ca grup social). Din această perspectivă, activitatea didactică de învățare este un proces discursiv în care se manifestă identitatea interlocutorilor și devine punctul de intersecție al teritoriilor discursive specifice acestora asigurând dinamica „schimbării structurii sociale prin intermediul discursului propus” [C.F. Domunco, 2016: 129].

Manualul reprezintă suportul material care face legătura între societate și elevi, prin elementele textuale care încearcă să ofere mostre de viață reală, într-un spațiu virtual.

³ J. M. Adam [2009: 178-179] numește *textul dialogal* „interacțiune”, „incursiune”, „eveniment de comunicare”, „întâlnire” și îl definește ca o *structură ierarhică de secvențe numite generic „schimburi”*.

⁴ D. Maingueneau definește *genurile de discurs*: „[...] dispozitive de comunicare care pot apărea dacă anumite condiții socio-istorice sunt îndeplinite.”; „[...] genurile discursive aparțin unor tipuri de discurs diferite, asociate unor vaste sectoare ale activității sociale.” (2007: 71-72).

Cartea școlară reprezintă, ca și pentru Alain Choppin, „imaginea condensată a societății care a produs-o” [1980: 1], fiind întotdeauna ancorată, prin conținutul cognitiv și axiologic pe care îl transmite, în limitele unui anumit spațiu și timp. „Suport al conținutului educativ, depozitar al cunoștințelor, reflex deformat al stadiului cunoștințelor dintr-o epocă, al principalelor aspecte și stereotipii ale societății”, manualul este „un instrument pedagogic”, „mijlocul de transport al unui sistem de valori, al unei ideologii și al unei culturi” și „participă la procesul de socializare – vezi îndoctrinare – a tinerei generații căreia i se adresează” [A. Choppin, 1980: 1]. Manualul școlar de limba și literatura română conține un întreg context social și estetic adaptat timpului.

Urmărind funcțiile multiple pe care le îndeplinește manualul școlar și evidențiind rolului său de mediator în integrarea socială, A. Choppin [1980: 1] propune trei paliere de analiză a acestuia: 1) o analiză a conținuturilor, 2) o analiză a aspectului metodic de prezentare a acestor conținuturi, retorica metodelor alese pentru expunerea materiei și 3) analiza discursului de socializare deținut.

Pentru a surprinde natura de proces a manualului, spre deosebire cea de produs, în limba franceză este folosit termenul *manuélisation*⁵ [Christian Puech, 1998:15]. Văzut ca proces, manualul expune și transmite cunoștințele lingvistice care contribuie la formarea de competențe și de valori, iar conținuturile sunt stocate pe dimensiunea de produs a manualului. Așezarea cunoștințelor în structura unui manual („manualizare”⁶) este doar o parte a unui proces complex de „disciplinarizare” a cunoștințelor lingvistice („disciplinarisation des savoirs linguistiques”), de constituire a acestor cunoștințe în disciplină [C. Puech, 1998: 16]. Datorită acestei bivalențe a discursului manualului școlar, care se manifestă în ipostaza sa de proces, dar și de produs, considerarea manualului ca *text-discurs* este întru totul justificată. Textul este caracterizat de o bivalență dată de existența simultană a două dimensiuni: „o *coordonată constantă*, fixitatea, ca atribut al expresiei finite” și o *coordonată variabilă*, „la nivelul sensului, deci la polul receptării, variabilitate imanentă procesului de creație” [Rodica Nagy, 1996: 154]. Considerat în dubla sa ipostază și integrat procesului enunțării, textul preia din atributele discursului. La rândul său, discursul este contaminat cu trăsături textuale și se ajunge astfel la o „soluție de compromis” [R. Nagy, 1996: 158]: *text-discursul*.

Discursul manualului (considerat ca text-discurs) este o formă de manifestare a discursului didactic. Conținutul manualului cuprinde, pe de o parte, spațiul grafic al textului, dimensiunea materială, iar pe de altă parte, relațiile dintre suportul scris și semnificație. Dimensiunile spațiului grafic, tipul de scriere, caracterele, caracteristicile tipografice sunt elemente care compun și definesc manualul. Analizând legătura dintre componentele materiale, textuale și semnificație, Corinne Cordier-Gauthier [2002: 26] stabilește existența a două tipuri principale de semnificație: iconul (imaginea) și simbolul grafic (textul). Astfel, manualul capătă forma unei „țesături textuale”, mai puțin fluidă decât a unui roman, în care există rupturi între blocurile iconice și cele tipografice [C. Cordier-Gauthier, 2002: 26].

În studiul realizat asupra manualului școlar, Michèle Verdelhan-Bourgade îl numește *discurs de școlarizare*, fiind în același timp reflectare a discursului școlii ca instituție și al discursului specific al obiectului-manual, cu care elevul trebuie să se familiarizeze, pentru a-și spori șansele de reușită [Michèle Verdelhan-Bourgade, 2002: 37]. Cercetătoarea franceză elaborează o grilă de analiză care cuprinde patru arii: macro-structura, micro-structura, formele discursive și limba [Michèle Verdelhan-Bourgade, 2002: 38]. Macro-structura

⁵ Acesta are ca echivalent englezescul *text-bookmaking*, iar în română l-am traduce prin *realizarea manualului* sau, poate, chiar *manualizare*.

⁶ Un echivalent posibil pentru conceptul lui C. Puech din franceză.

privește organizarea generală, structura, progresia, elementele specifice manualului concepute ca instrumente de sprijin în activitatea școlară și este evidentă la primul contact cu manualul. Micro-structura corespunde lecției propriu-zise, așezării în pagină și activităților propuse. Formele discursive cuprind informațiile, imaginile și tablourile, iar formele de limbă specifică se materializează în abstractizări ale metalimbajului specific disciplinei.

Aceste arii propuse de Michèle Verdelhan-Bourgade pot fi reorganizate în două mari categorii, cu subdiviziuni corespunzătoare, astfel:

- Din punct de vedere structural, ca text, manualul este alcătuit din:
 - 1) macro-structură: aspectul general, exterior al manualului, țesătura textului cu imaginea, îmbinare a unor coduri semniotice diferite;
 - 2) micro-structură: o secvență din macro-structură, organizată coerent în jurul unei teme, a unei unități de învățare sau a unei lecții.

Din această perspectivă structurală, manualul are imaginea unui ansamblu (macro-structura) care conține elemente componente (microstructura), alcătuite după același tipar structural, care intră într-o rețea de legături ce devin funcționale prin discurs.

- Din punct de vedere funcțional, manualul cuprinde o rețea de legături între toate componentele structurale, care se manifestă discursiv prin:

- 1) forme discursive care reprezintă suportul de transfer al conținuturilor, în forme lingvistice sau iconice;
- 2) forme lingvistice specifice disciplinei.

În urma demersului analitic realizat în cadrul studiului asupra manualului școlar, putem considera, așa cum aprecia și Joseph Melançon [1981: 381], că manualul este, prin definiție, o formă de discurs didactic, un text-discurs cu funcție socială. Manualul școlar are o existență instituțională, fiind legat de existența unui învățământ instituționalizat, al cărui aparat axiologic este, ca instrument de valorizare ce se manifestă discursiv.

BIBLIOGRAFIE:

- *** *Gramatica limbii române* [GLR I-II], 2008. Editura Academiei Române, București.
- *** *Programa școlară. Limba și literatura română pentru clasele a V-a – a VIII-a*, 2009. București.
- Adam, Jean-Michel, 2008. *Lingvistica textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*, traducere de Corina Ifimția, prefață de Rodica Nagy, Institutul European, Iași.
- Adam, Jean-Michel, 2009. *Textele. Tipuri și prototipuri*, traducere de Cristina Stanciu, Institutul European, Iași.
- Adam, Jean-Michel, 1984. *Le recit*, Puf, Paris.
- Authier, J., 1982. «La mise en scène de la communication dans des discours de vulgarisation scientifique», în *Langue Française*, nr. 53.
- Bidu-Vrâncănu, Angela, 1990. „Didactica lexicului (Pe marginea a două manuale de clasa a V-a)”, în *Limba română*, XXXIX, nr. 3.
- Choppin, Alain, 1980, «L'Histoire des manuels scolaires: une approche globale», *L'Histoire de l'éducation*, n° 9, pp. 1-25.
- Coșeriu, Eugenio, 1995. *Introducere în lingvistică*, Traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, Editura Echinox, Cluj.
- Delavigne, Valérie, 2005. «Les mots de l'autre. Approche contrastive de discours», în Grossmann F., Paveau M.-A., Petit G. (coord.), *Didactique du lexique: langue, cognition, discours*, ELLUG, Université Stendhal Grenoble.

- Domunco, Constantin-Florin, 2016. "Highlights for the Construction of a Didactic Discourse Focused on the Learning Subject in Kung Fu Panda Animation", în Clipa Otilia, Domunco Constantin Florin, (coord.). *Studies and Current Trends in Science of Education*. Iasi: Lumen, p.125-134.
- Dospinescu, Vasile, 2002. *Didactiques des langues (tradition et modernité) et... analyse critique de manuels*, Ed. Junimea, Iași.
- Guțu-Romalo, Valeria (coord.), 2008. *Gramatica limbii române*, Editura Academiei române, București.
- Jeandillou, Jean-François, 2006. *L'analyse textuelle*, Armand Colin, Paris.
- Lane, Philippe, 2007. *Periferia textului*, traducere de Ioana-Crina Coroi, Editura Institutul European, Iași.
- Maingueneau, Dominique, 2007. *Analiza textelor de comunicare*, Traducere de Mariana Șovea, Editura Institutul European, Iași.
- Nagy, Rodica, 2006. „Preliminarii la o analiză a textului/discursului”, *ANADISS. Text, discurs, comunicare*, Nr. 1.
- Nagy, Rodica, 2007. „Texte₁ - contexte - texte₂”, *ANADISS. Text and discursivity*, Nr. 4.
- Plett, Heinrich F., 1983. *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*, în românește de Speranța Stănescu, Editura Univers, București.
- Rovența-Frumușani, Daniela, 1999. *Semiotică, societate, cultură*, Editura Institutul European, Iași.
- Rovența-Frumușani, Daniela, 2005. *Analiza discursului – ipoteze și ipostaze*, Editura Tritonic, București.
- Santerres-Sarkany, Stéphane, 2000. *Teoria literaturii*, Cartea Românească, București.
- Saussure, Ferdinand de, 2004. *Scrieri de lingvistică generală*, Iași, Polirom
- Saussure, Ferdinand de, 1916. *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, (trad. rom.) *Curs de lingvistică generală*, 1998. Editura Polirom, Iași.
- Tuțescu, Mariana, 2005. *L'Argumentation. Introduction à l'étude du discours*, Editura Universității din București.
- Vasilu, Emanuel, 1990. *Introducere în teoria textului*, Editura Științifică, București.
- Vlad, Carmen, 2000. *Textul aisberg*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.

Surse internet:

- Cordier-Gauthier, Corinne, 2002. «Les éléments constitutifs du discours du manuel», *Ela. Études de linguistique appliquée*. 1/2002 (n°125), p 25-36, <http://www.cairn.info/revue-ela-2002-1-page-25.htm>.
- Puech, Christian, 1998. «Manuélistion et disciplinarisation des savoirs de la langue», en *Les Carnets du Cediscor*, p.15-30, [En ligne], 5 | 1998, mis en ligne le 15 avril 2009, consulté le 02 août 2013: <http://cediscor.revues.org/267>
- Roegiers, Xavier, 2010. *Manualul școlar și formarea competențelor în învățământ*, <http://www.scribd.com/doc/16646130/Manualul-colar-i-formarea-competenelor-in-invamant>
- Verdelhan-Bourgade, Michèle, 2002. «Le manuel comme discours de scolarisation», en *Ela. Études de linguistique appliquée*. 1 (n 125), p. 37-52. <http://www.cairn.info/revue-ela-2002-1-page-37.htm>

Dicționare și enciclopedii:

- Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxândroiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, 2001. [DȘL] *Dicționar de Științe ale Limbii*, Editura Nemira, București.
- Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, 1996. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București.
- Oprea, Ioan, Pamfil, Carmen-Gabriela, Radu, Rodica, Zăstroiu, Victoria, 2006. *Noul Dicționar Universal al Limbii Române*, Editura Litera Internațional, București.

Teză de doctorat:

- Domunco, Elena-Iuliana, 2013. *Trăsături ale discursului didactic. Text-discursul manualului școlar de limba și literatura română*, coord. prof. univ. dr. Rodica Nagy, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, susținută în anul 2013 (nepublicată).